

Finlands sak var vår

av Ulf Dahlsten

AVSLÖJANDENA OM SVERIGES försvars- och säkerhetspolitiska samarbete med USA under det kalla krigets dagar har ökat intresset för att diskutera den verkliga innebörden av den dåtida svenska neutralitetspolitiken och alliansfriheten. Debatten har handlat om diskrepansen mellan offentlig retorik och praktisk politik. Bengt Gustafsson och Björn Körlof har givit viktiga bidrag i den debatten och pekat på två aspekter som kan bidra till förståelsen – Finlandsfrågan och inrikespolitiken. I denna artikel kommer jag inte att kommentera underlagen för deras slutsatser, som det kan synas finnas viss grund för, utan i stället försöka bidra med ett par ytterligare pusselbitar.

Min grundanalys är att den förda politiken har haft ett realpolitiskt och inte ett ideologiskt syfte, och att den skall ses mot bakgrund av Sveriges och, framför allt, Finlands utsatta läge.

Mina slutsatser baseras på mina erfarenheter som nära medarbetare till Hjalmar Mehr 1969–1974 och till Olof Palme 1984–1986.

Hjalmar Mehr hade sitt utrikespolitiska intresse med sig ifrån sin uppväxt. Hans far hade varit mensjevik och hade flytt från Ryssland till Sverige. Lenin bodde under sina besök i Sverige ofta hos familjen. Mehrs intresse för de globala frågorna gav honom en informell roll i Sveriges relatio-

ner med bland annat Kina och Östtyskland. Hans ansträngningar för att bidra till avspänning och dialog bl a genom rundabordskonferenser finns dokumenterade i Arbetarrörelsens Arkiv. Mehr intog en mentorsroll i förhållande till mig, och jag deltog i många av hans samtal med svenska och utländska politiker som Willy Brandt och Bruno Kreisky. Jag förberedde också hans deltagande i socialdemokratiska partiets verkställande utskott.

Hos Olof Palme var jag statssekreterare och under de sista åtta månaderna också ansvarig för säkerhetsfrågor. Det var dock inte förrän dagen före mordet som jag för första gången deltog i ett möte där FRAs chef redogjorde för vissa speciella spaningsinsatser utförda på statministerns direkta uppdrag. I mina ”halvtidsmemoarer“ *Nirvana Kan Vänta* som jag skrev 2001 innan USA-samarbetet blivit allmänt känt, uttryckte jag mig försiktigt om hur arbetet fungerade:

”Den socialdemokratiska regeringen diskuterade sällan säkerhetsfrågor i plenum. För de diskussionerna fanns en mindre grupp bestående av statsministern, utrikesministern, försvarsministern och deras respektive statssekreterare. Därutöver fanns det extremt känslig information förvärvad i samarbete med andra, främst USA, som

enbart rapporterades till statsministern själv.” (sid 175)

Den sista meningen baserade jag på intrycket att hans närmaste utrikespolitiska medarbetare föreföll okunniga om Sveriges samarbete med USA. Jag har efteråt förstått att inte heller ÖB var informerad och att omfattningen förefaller varit större än vad jag själv fick veta under den aktuella tiden (om det nu inte är så att omfattningen kommit att överdrivas något i senare berättelser). Vad jag borde förstått då, men förstått först senare, var att försvarsminister Anders Thunborg var fullt informerad.

Orsaken till att så få visste vad som pågick var Palmes mycket beslutsamma ”need-to-know-policy“. Det var inte bara läckor till pressen utan fastmer möjliga läckor till främmande makt som bekymrade honom. Han uttryckte till mig oro för att det kunde finnas en mullvad högt uppe i systemet. Sådana hade upptäckts i både Västtyskland, i Willy Brandts kansli, och i Norge. Varför skulle Sverige vara förskönat? Det var onödigt att ta risker.

Vem som visste vad är kanske mindre intressant än bakgrunden till Sveriges dåtida agerande.

Detta är min bild baserad på de många samtal jag förde under de aktuella perioderna.

Under det kalla kriget förelåg särskilt två hot med ursprung i Sovjetunionen:

1. Risken att Sovjetunionen invaderade Finland.
2. Sovjetisk infiltration i Sverige med hjälp av kommunistiska kollaboratörer.

Det första hotet var synnerligen reellt och det var viktigt för Sverige, precis som Körlof skriver, att för det första inte ge Sovjetunionen någon ursäkt att invadera Finland

och för det andra avskräcka Sovjetunionen från att göra det.

Den politik som fördes, och som måste betraktas som framgångsrik, syftade till att ha ett nära samarbete med USA utan att svenskt territorium uppläts för amerikanska styrkor eller missiler. Den säkerhetsgaranti som USA gett Sverige var säkert känd i Moskva. Det var också uppenbart att Finland inte kunde få någon sådan garanti eftersom Sovjetunionen upplevde att Finland låg inom dess intressesfär. Sovjetunionen förstod dock, och det var syftet med arrangemanget, att Sverige om Sovjetunionen invaderade Finland omedelbart skulle anslutas till Nato och att en ny front skulle öppnas som skulle binda upp både sovjetiska och amerikanska trupper på vardera sidan Bottenviken och Östersjön. Den militära kapprustningen mellan USA och Sovjetunionen var också kostsam för bägge parter och ett ”neutralitetsområde“ kring Norra Östersjön låg i bägge parterers intresse. Körlofs beskrivning av samtalet mellan Chrusjtjov och Erlander i Harpsundsekan, där parterna bekräftade värdet av status quo, bekräftar den bilden.

Till bilden bör kanske läggas kärnvapenfrågan. Att Sverige avstod från atomvapen hörde samman med motståndet mot kapprustningen, men bör nog rimligen också ses mot bakgrund av den amerikanska säkerhetsgarantin. Att den gjorde beslutet lättare torde vara rätt uppenbart.

Bengt Gustafssons analys av de inrikespolitiska skälen behöver kompletteras med den säkerhetspolitiska dimensionen. Hotet från sovjetisk infiltration i Sverige är mindre uppenbart för de flesta men var en realitet, särskilt under femtiotalet. Sverige Kommunistiska Parti finansierades i allt väsentligt av Sovjetunionen, och både politiskt och fackligt aktiva utbildades i stalinistiska träningsläger i Sovjetunionen.

Syftet var att lära sig tekniker att skapa kriser och vinna inflytande och positioner som skulle kunna möjliggöra ett kommunistiskt maktövertagande ”inifrån“. Det är ingen tvekan om att den socialdemokratiska ledningen tog detta hot på största allvar, och IB skall ses som det yttersta uttrycket för denna oro. Det gällde att hålla tillbaka det kommunistiska inflytandet på arbetsplatserna och i facket och identifiera ”inflytelseagenter“. De som engagerade sig i den här renhållningen såg sig själva som sanna patrioter. Det var de också, och det kan vara dags att ge dem en erkänsla för det viktiga arbete de utförde och som bidrog till att trygga Sveriges frihet under en svår tid.

Den socialdemokratiska ledningen engagerade sig också i att stödja de finländska socialdemokraterna i deras strävan att hålla tillbaka de kommunistiska femtekonlönarna i Finland.

Det fanns en oro vid den här tiden för en uppsplittring av socialdemokratin som skulle leda till att en vänsterfalang bröt sig ut och gick samman med kommunisterna. Det skulle kunna leda till att hotet om ett kommunistiskt maktövertagande ökade dramatiskt. Denna rädsla för partisplittning påverkade den politiska retoriken och får nog ses som det yttersta skälet till de ideologiska övertonerna i argumentationen för neutralitetspolitiken. Genom att socialdemokraterna drev frågan så hårt och cementerade den svenska uppslutningen kring neutralitetspolitiken blev det svårare för kommunisterna att få gehör för en mer Sovjetorienterad utrikespolitik.

I Vietnamfrågan kom Palme att använda sig av vad som i ett modernt uttrycksätt kallas ”triangulering“. Han tog över frågan och förhindrade därmed kommunisterna från att politiskt utnyttja situationen. Palme var en stor vän av USA, men han ansåg att Vietnamkriget var ett stort

missstag. Den ledning han tog i den politiska kritiken av kriget var baserad på övertygelse, men hans engagemang förhindrade också en större tillväxt av den kommunistiska rörelsen.

I min bok skrev jag: ”Olof Palme såg USA som något av sitt andra hemland. Det var som om det gav honom en extra rätt att bli upprörd när något var fel. Amerikanerna uppfattade det som en dubbelhet från Palmes sida. Å ena sidan visste de att han ända sedan fyrtioalet var en glödande antikommunist, att han engagerat sig hårt för att förhindra ett sovjetiskt maktövertagande i Sverige, och att han varit med om att bygga upp IB för att förhindra kommunistisk infiltration och att han var positiv till säkerhetssamarbete på olika nivåer. Å andra sidan hade han varit deras värsta kritiker under Vietnamkriget och han hade gått emot Ronald Reagan i nedrustningsfrågor. För Olof Palme gick det ihop. Han slogs för det han ansåg rätt. Men det gick inte ihop för alla i den amerikanska administrationen.“ (sid 177)

Insiktsfulla amerikaner, som Henry Kissinger, förstod bakgrunden och förblev samtalspartner med Palme. När Palme mördades hade jag mina resväskor packade. Jag skulle till Washington på morgonen för att diskutera det besök av Palme hos Reagan som skulle demonstrera de goda relationerna – ett besök som Ingvar Carlsson sedermera kom att genomföra.

Både Erlander och Palme var övertygade antikommunister. Det är dokumenterat hur upplevelsen av Pragkuppen och de kommunistiska manipulationerna vid den Internationella Studentunionens möte i Prag 1948 chockade Palme och fick honom att få upp ögonen för de kommunistiska partiernas teori och praktik och hur de upplevelserna kom att präglade hans politiska gärning. Hans första äktenskap var

ett skenäktenskap och hjälpte en flicka att ta sig igenom järnridån. Denna hållning till kommunismen stärkte Erlander och Palme i deras engagemang. Att Erlander hade släktrationer i Finland och Palme i Baltikum bidrog säkert också.

Erlander och Palme fick se sina två ambitioner gå i uppfyllelse. Sovjetunionen invaderade inte Finland, och den sovjetiska infiltrationen i Sverige med hjälp av kommunistiska kollaboratörer stoppades. Det är uppenbart att den svenska realpolitik, som bidrog till det resultatet, förutsatte ett hemlighetsmakeri och en retorik som var svårförenliga. Det kan visserligen hävdas att det är ett av all säkerhetspolitikens villkor, men över decennierna kom den förda politiken att kosta på i trovärdighet, något som Palme fick känna av mot slutet, inte minst i debatterna med Bildt.

Men detta är historia. Sverige är nu i en ny säkerhetspolitisk situation, inte minst som medlem i EU. USA förväntar sig att Europa skall klara sitt försvar och eventuella insatser i närområdet mer på egen hand. Det kalla krigets alliansfrihet är inte längre självklar.

Under min tid i EU diskuterades ett förhållningssätt för vilket jag känner stark

sympati och som bygger på ett gemensam europeisk försvarspolitik. En sådan skulle ge inte minst Finland och de baltiska staterna ökad trygghet, något som både de och vi behöver.

Ingredienserna skulle vara:

- Gemensamt europeiskt gränsförsvar.
- Gemensam professionell insatsstyrka om 100 000-150 000 man.
- Nationella ytförsvar.
- Gemensam materielupphandling.

En sådan politik skulle svara mot dagens krav och borde ingå i de reflektioner kring framtidens försvarspolitik som nu pågår inom Krigsvetenskapsakademien.

En sista reflektion: Man kommer säkert att fortsätta att diskutera om varför Sverige dröjde så länge att gå med i EU. Det fanns många skäl, men Körlof har säkert rätt också i denna del. Vi ska inte glömma det säkerhetspolitiska skälet: Inte utan Finland. Finlands sak var vår – och den är fortfarande vår.

Författaren är f d statssekreterare i Statsrådsberedningen.